

NÜGIMINE

**Richard H. Thaler
Cass R. Sunstein**

Nügimine

**Viis toetada valikuid, mis
viivad tervise, jõukuse ja õnneni**

Inglise keelest tõlkinud Lauri Liiders

Originaali tiitel:
Richard H. Thaler and Cass R. Sunstein
Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness
Yale University Press, 2008

Toimetanud Ivar-Anton Karros
Kujundanud Tuuli Aule

© 2008 by Richard H. Thaler and Cass R. Sunstein
Tõlge eesti keelde © Lauri Liiders ja Tänapäev, 2018
ISBN 978-9949-85-419-6
www.tnp.ee

Trükitud AS Printon trükikojas

France'ile, kes muudab kõik asjad paremaks, isegi selle raamatu.
Richard H. Thaler

Samanthale, kes teeb iga päeva rõõmsaks.
Cass R. Sunstein

SISUKORD

Tänuõnad	9
Sissejuhatus	11
I OSA: Inimesed ja econid	
1. Kallutatused ja eksitused	29
2. Ahvatlusele vastuseisimine	54
3. Karjavaim	68
4. Millal me vajame nügimist?	89
5. Valikuarhitektuur	99
II OSA: Raha	
6. Säasta homme rohkem	125
7. Naiivne investeerimine	140
8. Krediiditurud	152
9. Sotsiaalkindlustuse erastamine Rootsi laua moodi	164
III OSA: Tervis	
10. Retseptiravimid	181
11. Elundidoonorluse soodustamine	199
12. Planeedi päästmine	208
13. Abielu erastamine	226
IV OSA: Laiendused ja vastuväited	
14. Nügimine tosinal eri moel	243
15. Vastuväited	253
16. Tõeline kolmas tee	271
Järelsõna: 2008. aasta rahanduskriis	274
Viited	280
Bibliograafia	290

TÄNUSÕNAD

Selle raamatu aluseks olev uurimistöö sai võimalikuks tänu Chicago Ülikooli äri- ning õigusteadusteaduskonna õigusteadus- ja majandusteadusprogrammi eraldatud fondidele. Meid toetas heldelt ka John Templetoni Fond, mis eraldas Otsustelangetamise Uurimiskeskusele grandiraha.

Selle raamatu kirjutamise juures abistasid meid paljud inimesed. Meie agent Sydelle Kramer pakkus pidevalt häid nõuandeid, toimetaja Michael O'Malley andis kasulikke soovitusi käsikirja parandamiseks. Eriline tänu kuulub meie lõbusale ja hiilgavale uurimisassistentide meeskonnale kahe suve kestel. Nende sekka kuuluvad Jonathan Balz (temale topelettänu, sest ta kannatas meid välja kahe suve kestel), Rachael Dizard, Casey Fronk, Heidi Liu, Matthew Johnson, Brett Reynolds, Matthew Tokson ja Adam Wells. Kim Bartko osutas hindamatut abi käesoleva raamatu ja selle kaane kunstilisel kujundamisel. Dan Heaton tegi projekti lõppjärgus trükkimineva käsikirja kallal ära suurepärase toimetamistöö.

Selle raamatu muutis tublisti paremaks paljude kolleegide abi. Selgituste, vihjete ja isegi mõningase nügimise eest, mis ulatub kaugemale nii sõprusest kui kohusetundest, toodagu eraldi välja Shlomo Benartzi, Elizabeth Emens, Nick Epley, Dan Gilbert, Tom Gilovich, Jonathan Guryan, Justine Hastings, Eric Johnson, Christine Jolls, Daniel Kahneman, Dean Karlan, Emir Kamenica, David Leonhardt, Michael Lewis, Brigitte Madrian, Phil Maymin, Cade Massey, Sendhil Mullainathan, Don Norman, Eric Posner, Richard Posner, Dennis Regan, Raghu Rajan, Tom Russell, Jesse Shapiro, Eldar Shafir, Edna Ullmann-Margalit, Adrian Vermeule, Eric Wanner, Elke Weber,

Roman Weil, Susan Woodward ja Marion Wrobel. Kõige karmimateks ja targemateks nõuandjateks olid France Leclerc ja Martha Nussbaum, eriline tänu neile mõlemale lugematute kasulike soovitude eest. Nagu tavaliselt, aitas meid kõige juures Vicki Drozd ning kindlustas sellegi, et kõik uurimisassistendid said kätte oma palga, mille eest nad olid muidugi tänulikud. Täname ka Ellyn Ruddick-Sunsteini kasulike jutuajamiste, kannatlikkuse, mõistlikkuse ja huumori eest majanduskäitumisega seonduvate teemade lahkamisel ning tema rõõmsa tuju eest.

Eriline tänu kuulub 57. tänava Noodlesi restorani personalile. Nad toitsid meid mitme aasta vältel ning kuulasid meie plaane ja arutlusi selle raamatu ja muude asjadega seoses. Järgmisel nädalal tuleme uuesti.

Rahvusvahelise versiooniga seoses tahame taas tänada asendamatut John Balzi, kes oli selle raamatu kavandaja. Täname ka Chris Hseed, Dan Muldooni, Chiara Monticonet ja Adair Turnerit.

SISSEJUHATUS

Koolisöökla

Teie sõber Carolyn on suurlinna koolisüsteemi toitlustusjuht. Ta vastutab sadade koolide eest, tema sööklates einetavad iga päev sajad tuhanded lapsed. Carolynil on toitumisharidus (magistrikraad osariigi ülikoolist) ning ta on loov tüüp, kellele meeldib mõelda asjadest tavatul viisil.

Ühel õhtul, kui ta jõi veini koos sõber Adamiga, statistilise suunitlusega juhtimiskonsultandiga, kes on töötanud selverikettide juures, tuli neile pähe huvitav mõte. Ühtki menüüd muutmata alustasid nad Carolyni hoole all olevates koolides katseid, et teha kindlaks, kas toitude väljapanek ja paigutus lettidel mõjutab laste valikuid. Carolyn andis tosina kooli sööklajuhtidele täpsed juhised, kuidas toidud lettidele välja panna. Mõnes koolis tulid magustoidud esimestena, teistes viimastena, kolmandas pidi nende jaoks minema eraldi järjekorda. Mitmesugused road paigutati kooliti erinevalt. Mõnes koolis olid pilgu tasandil friikartulid, teises porgandipulgad.

Lähtudes oma kogemustest selverite põrandaplaanide kujundamisel, oletas Adam, et tulemused osutuvad väga erinevaks. Tal oli õigus. Pelgalt sööklate ümberkujundamisega suutis Carolyn ühe või teise toidu tarbimist suurendada või vähendada kuni veerandi võrra. Carolyn sai sellest olulise õppetunni: koolilapsi nagu ka täiskasvanuid on lihtne mõjutada tillukeste kontekstimuudatustega. Seda nii heas kui halvas suunas. Nii teadis Carolyn nüüd, kuidas suurendada tervislike toitude tarbimist ning vähendada ebatervislike oma.

Et ta sai katsetada sadade koolidega ning värbas andmeid koguma ja analüüsima magistrandidest vabatahtlike rühma, uskus Carolyn,

et tal on laste toiduvalikute mõjutamiseks piisavalt võimu. Carolyn arutles nüüd, mida selle äsja saadud võimuga peale hakata. Järgnevalt on toodud mõningad reeglina siirad, aga mõnikord ka ulakad soovitusel, mida ta sai oma sõpradelt ja kolleegidelt:

1. Korralda toidu väljapanek nii, et see oleks kõiki tegureid arvestades õpilastele võimalikult tervislik.
2. Vali toitude järjestus juhuslikult.
3. Ürita panna road välja nõnda, et lapsed saaksid valida roogasid, mida nad ise eelistavad.
4. Taga suurim läbimüük nende varustajate toitutele, kes pakuvad suurimat altkäemaksu.
5. Kindlusta lihtsalt maksimaalne kasum.

Esimene variant tundub mõistagi hea, kuigi mõjub veidi pealetükkivalt või isegi paternalistlikult, kuid muud võimalused näivad veelgi halvemad! Teist võimalust toidu juhuslikuks paigutamiseks võiks ju pidada ausameelseks ja põhimõttekindlaks ning mõnes mõttes erapooletuks, aga kui kõikides koolides on järjestus juhuslik, siis mõnes koolis kujuneb laste toidusedel vähem tervislikuks kui teistes. Kas tasub seda tahta? Kas Carolyn peaks püüdma jääda erapooletuks, kuigi tal oleks lihtne paljusid õpilasi aidata, muutes nende toitumise tervislikumaks?

Kolmas võimalus võib tunduda ausa katsena vältida igasugust sekkumist: see üritab järgida laste eelistusi. Ehk on just see kõige erapooletum, ning vahest peaks Carolyn erapooletuks jäädes järgima inimeste soove (vähemalt vanemate õpilaste puhul)? Aga korraks järele mõeldes selgub, kui raske on seda ellu viia. Adami katse tõestas, et laste eelistused sõltuvad eri toitude väljapaneku järjestusest. Millised siis laste tõelised eelistused on? Mida see üldse tähendab, et Carolyn peaks püüdma välja selgitada, mida õpilased „ise eelistavad“? Sest sööklas peab toidu väljapanek alati olema mingil moel korraldatud.

Neljas variant võiks tunduda ahvatlev mõnele korrumppeerunud inimesele Carolyni ametikohal, ning toitude järjekorraga manipu-

leerimine lisaks olemasolevate võimu ärakasutamise viiside arsenalile veel ühe. Kuid Carolyn on aus ja õiglane inimene ega kaalu seda varianti kordagi tõsiselt. Viies variant, nagu ka teine ja kolmas, on mõneti ahvatlev, eriti veel siis, kui Carolyn usub, et parim söökla on see, mis kõige rohkem raha teenib. Aga kas Carolyn peaks linna koolivalitsuse palgalisena tõesti sihtima võimalikult suurt kasumit, kui see pruugib tulla laste tervise arvelt?

Carolyn on see, keda me nimetame valikuarhitektiks. Valikuarhitektil lasub vastutus korraldada taust, millel inimesed otsuseid langetavad. Kuigi Carolyn on meie kujutlusvõime vili, leidub arvukalt ka pärisinimesi, kes on valikuarhitektid – enamasti enese teadmata. Koostades valimisnimekirja, kust hääletajad kandidaatide vahel valivad, olete valikuarhitekt. Kui oled arst, kes peab kirjeldama patsiendile erinevaid raviviise, olete valikuarhitekt. Kujundades ankeeti, mille peavad täitma uued töötajad, et liituda ettevõtte tervisekindlustusplaaniga, olete samuti valikuarhitekt. Valikuarhitekt on ka lapsevanem, kes kirjeldab oma pojale või tütrele võimalikke haridusvõimalusi. Iga müügimees on valikuarhitekt (kuigi seda te juba teate).

Valikuarhitektuuri ja tavapäraste arhitektuurivormide vahel leidub hulgaliselt rööpjooni. Üheks oluliseks rööpsuseks on tõsiasi, et sellist asja nagu „neutraalne“ kujundus ei ole olemas. Võtame näiteks haridusasutuse hoone kavandamise. Arhitektile antakse ette teatud nõuded. Selles peab leiduma ruumi 120 kabinetile, kaheksale loenguruumile, tosinale tudengite puhketoale jne. Hoone peab paiknema kindlaksmääratud krundil. Ning leidub veel sadu muid piiranguid, mis tulenevad nii seadusesätetest kui esteetilisest ja praktilisest kaalutlustest. Arhitekt peab lõpptulemusena looma uste, treppide, akende ja koridoridega tegeliku hoone. Nagu head arhitektid teavad, võivad näiliselt juhuslikud otsused nagu tualettruumide asukoht avaldada vaevu hoomatavat mõju sellele, kuidas hoonet kasutavad inimesed üksteist vastastikku mõjutavad. Iga tualetikülustus loob võimaluse sattuda kokku kolleegidega (olgu see siis hea või halb). Hea hoone ei ole üks ilus vaadata, vaid see ka „töötab“.

Nagu edaspidi näeme, võivad tillukesed ja näiliselt väheolulised üksikasjad avaldada inimeste käitumisele tugevat mõju. Rusikareegliks võiks võtta eelduse, et „kõigel on mõju“. Pajudel juhtudel avaldavad väikesed üksikasjad mõju sellega, et juhivad kasutajate tähelepanu mingis suunas. Selle heaks näiteks on Amsterdamis Schipholi lennujaama meestekempsud. Seal on igas pissuaaris kärbse kujutis. Tundub, et reeglina mehed eriti ei hooli sellest, kuhu nad sihivad, mis ei tule puhtusele kasuks, kui nad aga näevad mingit sihtmärki, tõmbab see nende tähelepanu endale ja parandab täpsust. Mõtte autori sõnutsi tegi kärbsepiltide lisamine imet. „See parandab sihtimist,“ ütleb Aad Kieboom. „Kui mees näeb kärbest, sihib ta selle pihta.“ Schipholi lennujaama laiendustöid juhtis majandusteadlane Kieboom. Tema meeskond katsetas „kärbest pissuaaris“ ja avastas, et see vähendab uriini hulka põrandal 80 protsenti.¹

Mõistmine, et „kõigel on mõju“, võib mõjuda nii halvavalt kui vabastavalt. Head arhitektid saavad aru, et kuigi neil ei õnnestu luua täiuslikku hoonet, saab kujunduses teha valikuid, millel on kasulik mõju. Näiteks avatud trepikojad võivad parandada kolleegide vahelist suhtlemist ning samuti käiakse rohkem jalgsi, mis on samuti arvatavasti kasulik. Nii nagu arhitekt peab viimaks mingi hoone valmis ehitama, peab ka Carolyni taoline valikuarhitekt otsustama viisi, kuidas toit lõuna ajal välja panna, ning mõjutama seeläbi inimeste toidusedelit. Ta saab nügida.

Libertaarne paternalism

Kui teile tundub, et kõikide asjaolude arvesse võtmisel peaks Carolyn nügima lapsi toidu suunas, mis on neile kasulik, ehk valima esimese variandi, siis tere tulemast uude liikumisse: *libertaarsesse paternalismi*. Anname endale selgelt aru, et sedasorti termin ei pruugi lugejatele esmalt väga meeldida. Mõlemad sõnad kõlavad veidi eemalepeletavalt ja neil lasub popkultuuri ja poliitiliste stereotüüpide taak, mis muudab need paljude jaoks ebameeldivateks. Mis veel halvem, need näivad olevat omavahel vastuolus. Miks me tahame kaks sellist põlatud ja

vastuolulist mõistet ühte liita? Väidame, et kui neist mõistetest õigesti aru saada, esindavad mõlemad tervet mõistust ning on koos palju köitvamad kui eraldi. Nende mõistete juures on mure hoopis selles, et dogmaatikud on need ärastanud.

Meie strateegiate libertaarne külg avaldub üsna selges seisukohas, et üldiselt peaks inimesele jääma vabadus teha just seda, mida ta tahab – ning eirata vastumeelseid korraldusi, kui ta nii paremaks peab. Kasutades kadunud Milton Friedmani sõnu, siis libertaarsed paternalistid väärtustavad inimese „valikuvabadust“.² Pingutame selle nimel, et luua poliitikaid, mis säilitavad või kasvatavad valikuvabadust. Kui kasutame sõna „paternalism“ täpsustamiseks mõistet „libertaarne“, tähendab see lihtsalt „vabadusi säilitav“, ja kui ütleme „vabadusi säilitav“, siis me tõesti ka mõtleme seda. Libertaarsed paternalistid tahavad, et inimesel oleks oma teed järgida lihtne ega taha kuidagi koormata neid, kes soovivad oma vabadusi kasutada.

Paternalism avaldub aga seisukohas, et valikuarhitektidel on lubatud üritada mõjutada inimese käitumist, et muuta tema elu pikemaks, tervislikumaks ja paremaks. Teisisõnu, me pooldame nii eraettevõtete kui ka riigi teadlikke katseid juhtida inimeste valikuid nende elu parandavas suunas. Meie arusaama kohaselt on riigi poliitika „paternalistlik“ siis, kui see üritab valikuid mõjutada viisil, mille tulemuseks on valijate elu paranemine, seda ka nende endi hinnangul.³ Tuginedes paljudele usaldusväärsetele avastustele sotsiaalteaduste vallas, näitame, et üksikisikud langetavad tihtilugu üsna halbu otsuseid – mida nad ei teeks, kui oleksid asjaoludele täit tähelepanu pööranud ning neil olnuks täielik teave, piiramatud kognitiivsed võimeid ja täiuslik enesevalitsus.

Et valikuid ei takistata, välistata ega raskendata mingil märkimisväärsel moel, on libertaarne paternalism suhteliselt nõrgatoimeline, pehme ja mitte kuigi pealetükkiv paternalismi tüüp. Kui inimesed tahavad sigarette suitsetada, maiustusi õgida, valida endale halvasti sobiv tervisekindlustusplaan või mitte koguda pensionisääste, ei sunni libertaarsed paternalistid neid vastupidisele – ega tee halbade valikute tegemist isegi kuigi raskeks. Meie soovitatud lähenemist võib pidada

siiski paternalistlikuks, sest avaliku ja erasektori valikuarhitektid ei piirdu vaid inimeste eeldatavate valikute jälgimise või elluviimisega. Pigem üritatakse teadlikult suunata inimesi valikuteni, millega nad saaksid oma elu paremaks muuta. Neid nügatakse.

Nügimine, nagu me seda mõistet kasutame, tähendab valikuarhitektuuri ükskõik millist külge, mis juhib inimeste käitumist soovitud suunas, keelamata talle samas muid võimalusi ning muutmata oluliselt majanduslikke stiimuleid. Et sekkumist pidada vaid nügimiseks, peaks seda olema lihtne ja odav vältida. Nügimine ei ole võimu kasutamine. Puuvilja asetamine pilgu tasandile läheb kirja nügimisena, rämpstoidu keelamine aga mitte.

Paljusid meie soovitatud poliitikaid saab rakendada erasektoris ning mõnikord on seda juba tehtud (kas siis riigipoolse nügimisega või mitte). Paljude näidete puhul, mida siin raamatus vaatleme, on tähtsaks valikuarhitektiks tööandjad. Usume, et tervishoiu- ja pensioniplaanide valdkonnas võivad tööandjad oma töötajaid abistaval viisil nügida. Eraettevõtted, mis tahavad teenida raha ja samal ajal teha head, võivad lõigata kasu isegi keskkonnakaitselisest nügimisest, aidates vähendada õhusaastet (ning kasvuhoonegaaside õhkkonda paiskamist). Kuid nagu näitame, võivad erasektori liberaarse paternalismi põhjendused kehtida ka valitsusasutuste puhul.

Inimesed ja econid: miks võib nügimisest abi olla?

Paternalismi eitajad väidavad sageli, et inimesed saavad valikute tegemisega selletagi suurepäraselt hakkama, või teevad seda igatahes paremini, kui keegi teine nende eest otsustades (eriti veel, kui see teine töötab riigi heaks). Olgu nad majandust õppinud või mitte, näivad paljud vähemalt vaikimisi tunnustavat *homo economicus*'e ehk majanduslikult mõtleva inimese olemasolu – selle arusaama kohaselt suudab igaüks meist eksimatult mõelda ja valida, sobides majandusteadlaste õpikunäideteks inimeste käitumisest.